५ बोधिकथा

(विनय पिटकाच्या महावग्गातील महाक्खन्धकामध्ये 'बोधिकथा' आलेली आहे. 'बोधिकथा' म्हणजेच तथागत बुद्धाच्या बोधिप्राप्तीसंबंधीची कथा होय. या बोधिकथेमध्ये तथागत बुद्धाच्या बुद्धत्व प्राप्तीपासून धम्मचक्क पवत्तनापर्यंतचे अनेक प्रसंग आलेले आहेत. या बोधिकथेत बुद्धाला अनुभवास आलेले, बुद्धाने जाणलेले प्रतित्यसमुत्पादाचे अनुलोम व पटिलोम पद्धतीने विवेचन करण्यात आलेले आहे.)

तेन समयेन बुद्धो भगवा उरुवेलायं विहरति नज्जा नेरञ्जाय तीरे बोधिरूक्खमूले पठमाभिसम्बुद्धो। अथ खो भगवा बोधिरुक्खमूले सत्ताहं एकपल्लङ्केन निसीदि विमुत्तिसुखपटिसंवेदी। अथ खो भगवा रत्तिया पठमं यामं पटिच्चसमुप्पादं अनुलोमपटिलोमं मनसाकासि – ''अविज्जापच्चया सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विञ्ञाणं, विञ्ञाणपच्चया नामरूपं, नामरूपपच्चया सळायतनं, सळायतनपच्चया फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदना पच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाति, जातिपच्चया जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति – एवमेत्तस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति।

अविज्जाय त्वेव असेसविरागनिरोधा सङ्खारनिरोधो, सङ्खारनिरोधा विञ्ञाणनिरोधो, विञ्ञाणनिरोधा नामरूपनिरोधो, नामरूपनिरोधा सळायतननिरोधो, सळायतननिरोधा फस्सनिरोधो, फस्सनिरोधा वेदना निरोधो, वेदनानिरोधा तण्हानिरोधो, तण्हानिरोधा उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भवनिरोधो, भवनिरोधा जातिनिरोधो, जातिनिरोधा जरामरणं सोकपरिदेवदुक्ख दोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति – एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती '' ति ।

अथ खो भगवा एतमत्थं विदित्वा तायं वेलायं इमं उदानं उदानेसि –

''यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा।
आतापिनो झायतो ब्राह्मणस्स।
अथस्स कङ्खा वपयन्ति सब्बा।
यतो पजानाति सहेतुधम्मं'' ति ।।

(संखित्त – पिटक, पठमोभागो,
संसोधको : डॉ. नथमल टाटिया
महाखन्धकं : बोधिकथा)

शब्दार्थ / सद्दत्थ

अनुलोम (वि.) – सरळक्रमाने.
पटिलोम (वि.) – विरूद्धक्रमाने.
अविज्जा (स्त्री.) – अविद्या.
पच्चय (पु.) – हेतु, कारण, उद्देश, आवश्यकता.
सङ्खार (पु.) – संस्कार.
विञ्ञाण (नपु.) – विज्ञान, चेतना.
नाम (नपु.) – नाम, व्यक्तित्वाचा चैतिसिक भाग.
सळायतन (न.) – डोळा, कान, नाक इत्यादी सहा इन्द्रिये.
फस्स (पु.) – स्पर्श.
वेदना (स्त्री) – पिडा, इन्दियजनित अनुभुती.
तण्हा (स्त्री) – तृष्णा.
उपादान (नपु.) – आसक्ती.
भव (पु.) – अस्तित्व, संसार.
जाति (स्त्री.) – जन्म, जाति (वंश-परंपरा).
जरा (स्त्री.) – म्हातारपण, वृध्दत्व.
मरण (नपु.) – मृत्यु.
सोमनस्स (नपु.) – असंतोष, चैतसिक दुक्ख.
उपायास (पु.) – चिन्ता, दुक्ख, पश्चाताप.
एवमेव (अव्यय) – अशाप्रकारे.
केवळ (वि.) – संपूर्ण, समस्त.
समुदय (पु.) – उत्पत्ती.
यदा (क्रि. वि.) – जेव्हा.
पातुभवति (वि.) – प्रयत्नशील.

स्वाध्याय

प्रश्न १. दिलेली वाक्य पाठातील घटनाक्रमानुसार पुन्हा लिहा.

१. अथस्स कङ्खा वपयन्ति सब्बा, यतो पजानाति सहेतुधम्म'ति।
२. अथ खो भगवा रत्तिया पठमं यामं पटिच्चसमुप्पादं अनुलोम पटिलोमं मनसाकासि ।
३. एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती'ति।
४. अथ खो भगवा बोधिरूक्खमूले सत्ताहं एकपल्लंङ्केन निसीदि विमुत्तिसुखं पटिसंवेदी।
५. यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा आतापिनो झायतो ब्राह्मणस्स।

प्रश्न २ जोड्या लावा –

'अ' गट	'ब' गट
१. बुद्धो भगवा	१. निरोधो होती'ति
२. अविज्जापच्चया सङ्खारा	२. उरुवेलायं विहरति
३. बोधिरूक्खमूले सत्ताहं	३. सङ्खारपञ्चया विञ्ञाण
४. दुक्खक्खन्धस्स	४. पठमाभिसम्बुद्धो

प्रश्न ३ तथागत बुद्धाने सांगितलेली बारा निदानांची साखळी स्पष्ट करा.

❑❑❑